

Марина Медведева, д. ю. н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Тимур Короткий, к. ю. н.

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ ДОВКІЛЛЮ УКРАЇНИ, СПРИЧИНЕНУ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЇ

Maryna Medvedieva, ScD in Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Tymur Korotkyi, PhD in Law

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR THE DAMAGE CAUSED BY RUSSIAN ARMED AGGRESSION TO UKRAINIAN ENVIRONMENT

The article considers the issue of the unlawfulness of causing environmental damage as a result of hostilities, generally, the armed conflict and, more generally, the aggression of the RF against Ukraine, and aims to define the applicable law – international humanitarian law, international criminal law, international liability law, domestic law of Ukraine, limits of liability of various actors: individuals and the aggressor state. The paper analyzes the influence of the state of war on the parties to fulfill their environmental obligations under international environmental agreements, given in the first section; it can be summed up that all bilateral agreements with the Russian Federation in the field of environmental protection, concluded before the beginning of the occupation of Crimea and armed conflict in the East of Ukraine, continue to operate. The conclusions and recommendations were suggested on liability for damage to Ukrainian environment, caused by the armed aggression of Russia.

Keywords: international armed conflict, RF aggression against Ukraine, environmental pollution, environmental damage.

Агресія РФ проти України, що мала наслідком окупацію та анексію Криму, а також збройний конфлікт на Сході України, призвела до значної шкоди, спричиненої навколишньому середовищу України. Представлені матеріали є результатом не тільки теоретичного аналізу, але й безпосереднього відвідування авторами доповіді об'єктів природно-заповідного фонду України Донецької та Луганської областей в рамках моніторингової місії під егідою Української Гельсінської спілки з прав людини та роботи над звітом в рамках цієї місії.

У Донецькій та Луганській областях України внаслідок збройного конфлікту відбулось значне забруднення довкілля хімічними токсичними речовинами, уламками металів та важкими металами внаслідок артилерійських обстрілів та застосуванням вибухівки; утворення численних воронки, які понівечили землю та знищили природні заповідні території; затоплення шахт, будівництво оборонних споруд, копанок, пошкодження каналізаційних та водопровідних мереж. Ризики, пов'язані із пошкодженням комунікацій, підприємств та інших об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, мають особливе значення, адже в умовах відсутності контролю та можливостей ліквідації їхніх негативних наслідків потенційно збільшують масштаби негативного впливу¹. В результаті руйнування очисних споруд погіршився екологічний стан водних об'єктів.

¹ *Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству* (2015). Львів: ЕПЛ, 7.

Мінна небезпека призвела до обмеження або втрати можливості природокористування на значних територіях. Ряд об'єктів природно-заповідного фонду, розташованих у зоні бойових дій, зазнали значної шкоди.

Внаслідок обстрілів терористичними угрупованнями так званих «ЛНР» та «ДНР», а також регулярними військами РФ, мали місце пожежі на небезпечних хімічних підприємствах, що призводило до хімічного забруднення та забруднення навколишнього середовища. Широкомасштабного характеру в результаті бойових дій набули лісові пожежі, в результаті яких постраждали тисячі гектарів лісових масивів, включаючи об'єкти природно-заповідного фонду (наприклад, регіональний ландшафтний парк «Донецький кряж»).

Агресія РФ призвела до потрапляння до довкілля шкідливих небезпечних речовин, знищення родючого ґрунту, рослинного покриву, об'єктів дикої фауни, в тому числі занесених до Червоної книги України. Бойові дії велися зокрема в межах Луганського та Українського степового природних заповідників, національних парків «Меотида» і «Святі гори», регіонального ландшафтного парку «Донецький кряж». Пожежі пошкодили ділянки заказників «Нагольчанський», «Волнухинський», «Білоріченський», «Білогорівський», «Піщаний» на Луганщині. При цьому найбільш постраждали степові заповідники¹.

Наведені вище факти лише незначною мірою відображають реальні масштаби завданих збитків (як прямих, так і опосередкованих) у сфері природокористування та екологічної безпеки. На порядку денному постає гостра необхідність у фіксуванні кожного такого випадку; визначенні видів спричиненої екологічної шкоди; вимірюванні, оцінці та встановленні її обсягів; виявленні винних. Міністр екології та природних ресурсів України Остап Семерак в інтерв'ю виданню «Ліга» зазначив: «Військовий конфлікт на сході та окупація Криму – це шалена природоохоронна катастрофа для тих регіонів. Ми не можемо оцінити шкоду, яка завдана рослинності в степах, тваринному світу та річкам. Скільки лісу в національних природних парках вирубано. Я надав доручення нашим інституціям спробувати оцінити в грошах цю шкоду, але методологій оцінки немає, тому і наслідки тяжко спрогнозувати»². Наступним кроком повинно стати притягнення винних до відповідальності та відшкодування завданих збитків. Проте й тут є суттєві проблеми, оскільки у переважній більшості випадків відсутні документально підтвержені дані стосовно того, хто саме (військові чи цивільні особи та хто конкретно) або яка сторона конфлікту (Збройні Сили Російської Федерації; проросійські незаконні збройні формування «ЛНР», «ДНР»; сили АТО України) заподіяла ту чи іншу шкоду довкіллю.

Важливим є питання встановлення протиправності спричинення екологічної шкоди внаслідок бойових дій, та ширше – збройного конфлікту, а ще ширше – агресії РФ проти України, та визначення застосованого права – міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права, права міжнародної відповідальності, внутрішньодержавного права України, меж відповідальності різних суб'єктів, як фізичних осіб, так і держави-агресора. Від вирішення цих питань залежить і визначення юридичних механізмів притягнення до відповідальності та відшкодування (міжнародно-правові чи національні; застосування цивільно-правової, дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності). Спробуємо розібратися у цьому питанні.

Перше, на чому, на наш погляд, варто зупинитись – це офіційна позиція РФ з питань міжнародно-правового регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів. Зазначене питання є важливим з точки зору притягнення РФ як держави-агресора до відповідальності за агресію проти України, у тому числі за екологічну шкоду, із застосуванням міжнародно-правових механізмів. Слід відзначити, що РФ заперечувала проти необхідності розробки тематики охорони довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом у рамках Комісії міжнародного права ООН, оскільки, на думку її представників, у МГП вже існує достатня кількість норм, які регулюють охорону довкілля під час збройного конфлікту, а період до та після конфлікту є мирним часом, до якого

¹ Балюк, Г.І., Шомпол, О.А. (2015). Національні та міжнародно-правові проблеми регулювання охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів. *Адміністративне право і процес*, 2 (12), 142-158. <<http://aplaw.knu.ua/index.php/holovna/item/462-natsionalni-ta-mizhnarodno-pravovi-problemy-regulivannya-ohorony-dovkillya>>.

² Бойовики завдали непоправної шкоди довкіллю, – Семерак <http://zik.ua/news/2016/09/29/boyovyky_zavdaly_nepopravnoi_shkody_dovkillyu__semerak_908692>.

застосовуються загальні норми з охорони довкілля¹. Тим не менше, такі зауваження, як відомо, не були прийняті Комісією до уваги, оскільки вона розпочала активну роботу з розробки відповідного проекту принципів. У випадку ухвалення Комісією проекту принципів із зазначеної проблематики Україна матиме арсенал важливих аргументів для обґрунтування своєї позиції щодо притягнення РФ до відповідальності та компенсації нею екологічної шкоди, завданої під час окупації Криму та війни на Сході України.

Україна використовує міжнародні інструменти тиску і заяв для привернення уваги світової спільноти до екологічного стану в окупованих територіях. Так, на останній Асамблеї ООН з навколишнього середовища, Україна ініціювала ухвалення резолюції UNEP/EA.2/Res.15 «Захист навколишнього довкілля в районах, уражених збройними конфліктами», яка була підтримана багатьма державами. В рамках її реалізації, ЮНЕП надаватиме допомогу таким державам, зокрема в проведенні постконфліктних оцінок довкілля та його відновлення². «Коли закінчиться військовий конфлікт, а він точно закінчиться, ці резолюції будуть доказовими інструментами у вирішенні судових спорів. Тому це треба робити, і ми це робимо. Наші експерти-екологи долучаться до переговорних груп, які працюють в Мінську. Український МЗС веде міжнародний тиск на Росію, в першу чергу стосовно цих загроз, і наші експерти є в помічниках»³.

Припинення міжнародного договору з початком війни є не правилом, а винятком. З тлумачень положень Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. про неможливість виконання та докорінну зміну обставин (статті 61 та 62) випливає, що війна не є підставою для автоматичного припинення дії договорів, в тому числі природоохоронних, сторонами яких учасники збройного конфлікту стали в мирний час. Отже, всі двосторонні угоди з РФ у сфері охорони довкілля, укладені до початку окупації Криму та збройного конфлікту на Сході України, продовжують свою дію, серед них: Угода між Урядом України і Урядом РФ про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища 1995 р., Угода між Урядами Росії й України про спільне використання та охорону прикордонних водних об'єктів 1992 р., Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом РФ з питань забезпечення екологічної безпеки та екологічного контролю в місцях базування Чорноморського флоту РФ на території України 1998 р., Договір між Україною та РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки 2003 р., Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом РФ про заходи щодо забезпечення безпеки мореплавства в Азовському морі та Керченській протоці 2012 р., Угода про міжрегіональне та прикордонне співробітництво між Україною та РФ 2010 р., якою передбачається заснування єврорегіонів, серед цілей створення яких визначається охорона і поліпшення стану навколишнього середовища. РФ відповідальна за порушення вимог цих договорів, внаслідок чого Україні спричинено значну шкоду, і зобов'язана її відшкодувати згідно з нормами міжнародного права.

Положення ст. 61 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. цілком застосовуються до дії міжнародних договорів щодо окупованого Криму і виправдовують неможливість з боку України виконувати свої міжнародно-правові зобов'язання за низкою багатосторонніх природоохоронних угод, зокрема тих, що стосуються збереження територій природно-заповідного фонду, охорони видів дикої фауни. Це має негативні наслідки як для глобального довкілля, для довкілля України в цілому, так і для довкілля Криму зокрема. Як вірно зазначають Н. Андрусевич і А. Андрусевич, «Україна не має можливості виконувати свої зобов'язання за низкою міжнародно-правових конвенцій, стороною яких вона є. Це стосується питань звітування, моніторингу, проведення певних заходів та їх фінансування. Зокрема, це стосується Конвенції про захист Чорного моря від забруднення та низки протоколів до неї, Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії

¹ Preliminary report on the protection of the environment in relation to armed conflicts, Submitted by Marie G. Jacobsson, Special Rapporteur / International Law Commission, Sixty-sixth session, Geneva, 5 May-6 June and 7 July-8 August 2014, A/CN.4/674, 5, 32.

² Резолюция Ассамблеи Организации Объединенных Наций по окружающей среде Программы Организации Объединенных Наций по окружающей среде UNEP/EA.2/Res.15 «Охрана окружающей среды в районах, затронутых вооруженными конфликтами», Найроби, 23-27 мая 2016 года.

³ Нелегальні кар'єри та забруднені води: окупанти нанесли екології Криму та Донбасу непоправну шкоду – Семерак. <<http://ecology.unian.ua/1547172-nelegalni-kareri-ta-zabrudneni-vodi-okupanti-nanesli-ekologiji-krimu-ta-donbasu-nepopravnu-shkodu-semerak.html>>.

Атлантичного океану, Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів та ін.»¹.

Україна втратила контроль над певними водно-болотними угіддями міжнародного значення, включеними від її імені до відповідного Списку Рамсарської конвенції 1971 р. На сьогодні в Рамсарському списку – 6 з 33 водно-болотних угідь міжнародного значення України розташовані на території Криму. РФ також є стороною цього міжнародного договору, але міжнародно-правові зобов'язання з охорони водно-болотних угідь міжнародного значення в АР Крим має виконувати Україна, чого в умовах окупації вона зробити не може. У зв'язку з цим вважаємо, що Україні варто було б подати відповідні заяви до секретаріатів зазначених конвенцій, а також до секретаріату Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р., під охороною якої знаходиться український об'єкт всесвітньої спадщини, розташований на території анексованого Криму, – Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його Хора. У квітні 2015 р. на 196-й сесії Виконавчої ради ЮНЕСКО було схвалено резолюцію «Моніторинг ЮНЕСКО ситуації в Автономній Республіці Крим (Україна)», у рамках якої відбуваються зустрічі представників України та цієї організації, під час яких, зокрема, обговорюються також питання збереження об'єктів культурної, природної та наукової спадщини.

Україна і РФ є сторонами Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 р. (далі – ДП I), отже, цей документ може застосовуватись у випадку визначення ступеню вини РФ у спричиненні екологічної шкоди під час збройного конфлікту в Україні, який щодо окупації Криму кваліфікується як міжнародний і може мати таку ж кваліфікацію щодо ситуації на Донбасі². Відповідно до п. 169 Звіту про дії щодо попереднього розслідування, підготовленого Канцелярією Прокурора Міжнародного кримінального суду в 2016 р., «Додаткові відомості ... вказують на пряме військове протистояння між російськими збройними силами та силами уряду України, яка передбачає наявність міжнародного збройного конфлікту в контексті збройних дій у східній Україні найпізніше з 14 липня 2014 р. одночасно з існуванням неміжнародного збройного конфлікту»³. Таким чином, до цієї частини збройного конфлікту також можуть застосовуватися норми права збройних конфліктів, що стосуються збройних конфліктів міжнародного характеру.

Кваліфікація дій ЗС РФ щодо порушення статей 35 і 55 ДП I передбачає необхідність доведення застосування методів або засобів ведення воєнних дій, які мають на меті заподіяти або, як очікується, заподіють велику, довгострокову і серйозну шкоду природному середовищу. Шкода для цілей ДП I вважається великою, якщо охоплює територію близько 20 тис. квадратних кілометрів. Територія так званих «ЛНР» і «ДНР» і театр воєнних дій на Донбасі охоплює близько третини Донецької і Луганської областей, – це близько 17 тис. квадратних кілометрів, що наближається до територіальної сфери дії статей 35 і 55 ДП I. У підготовчих документах до ДП I вказано період у кілька десятиліть – для того, аби шкода довікллю була визнана як довгострокова. Це найскладніша частина для доведення відповідальності РФ, хоча сучасні засоби вимірювання, методології оцінки екологічної шкоди та методи прогнозування (впливу небезпечних речовин на фауну, флору, людину тощо) можуть значною мірою в цьому допомогти. І, нарешті, аби шкода довікллю була визнана серйозною, вона має завдавати також шкоди здоров'ю або виживанню населення.

Другим варіантом кваліфікації дій ЗС РФ щодо порушення норм МГП щодо заподіяння шкоди навколишньому середовищу, є застосування ст. 51 ДП I, за якою можлива кваліфікація екологічної шкоди як побічної (додаткової, непрямой).

Кваліфікація дій ЗС РФ можлива також за ст. 56 ДП I про особливий захист установок і споруд, що містять небезпечні сили. Згідно з тлумаченням, наданим Міжнародним Комітетом Червоного Хреста стаття 56 поширюється також на нафтопереробні заводи та хімічні підприємства⁴.

¹ Андрусевич, Н., Андрусевич, А. (2014). Окупація Криму: екологічні загрози. *Суспільство і довкілля: аналітичний огляд*. <www.rac.org.ua/fileadmin/user_upload/documents/policy_reviews/2014/2014_Mar_M.pdf>.

² *Отчет о действиях по предварительному расследованию* (2016). <<https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otr-ger-PE-Ukraine.pdf>>.

³ *Отчет о действиях по предварительному расследованию* (2016). <<https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otr-ger-PE-Ukraine.pdf>>.

⁴ Second report on the protection of the environment in relation to armed conflicts. <http://legal.un.org/ilc/guide/8_7.shtml>.

Так, за період збройного конфлікту в зоні бойових дій на Донбасі постраждало понад 500 підприємств, від влучень артилерії загорілися та вибухнули кілька екологічно небезпечних виробництв, серед яких – Авдіївський та Ясенівський коксохімічні заводи, Лисичанський нафтопереробний та Краматорський верстатобудівний заводи, завод з виробництва вибухівки в Петровському на Луганщині, Луганська ТЕС тощо¹.

Додатковий протокол II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру, не містить норм, безпосередньо спрямованих на охорону навколишнього середовища. Але до збройних конфліктів неміжнародного характеру застосовується Норма 43 звичаєвого МГП: «Загальні принципи ведення воєнних дій застосовуються до навколишнього природного середовища: А. Ніщо у природному середовищі не може бути об'єктом нападу, окрім випадків, коли це є військовою цілью. В. Руйнування будь-якої частини навколишнього природного середовища забороняється, крім випадків, коли цього вимагає нагальна військова необхідність. С. Забороняється здійснення нападу на військову ціль, якщо можна очікувати, що такий напад спричинить надмірну випадкову шкоду навколишньому середовищу порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою»². Також, не можна виключати можливість застосування у період неміжнародного збройного конфлікту Норм 44 та 45 звичаєвого міжнародного гуманітарного права, особливо з урахуванням загальних тенденцій розвитку МГП та міжнародного права навколишнього середовища. Таким чином, можливе притягнення до відповідальності керівництва так званих «ЛНР» та «ДНР» та антиурядових озброєних формувань, що воюють на Сході України, за порушення вказаних звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права, особливо з огляду на шкоду довкіллю, яка сталася безпосередньо з їх вини.

За умови визнання наявності загального контролю РФ за діями антиурядових озброєних формувань, та кваліфікації конфлікту на Сході України в цій частині як міжнародного збройного конфлікту, із застосуванням відповідних положень МГП до дій антиурядових озброєних формувань, щодо захисту навколишнього середовища будуть застосовуватися відповідні положення ДП I. Також, у цьому разі РФ несе відповідальність за шкоду, яка спричинена навколишньому середовищу у результаті дій антиурядових озброєних формувань згідно ст. 8 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, відповідно до якої «Поведінка особи або групи осіб розглядається як діяння держави за міжнародним правом, якщо ця особа або група осіб фактично діє за вказівками або під керівництвом або контролем цієї держави при здійсненні такої поведінки»³.

Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р., сторонами якої є як Україна, так і РФ, може використовуватись у міждержавному спорі, однак має вузький специфічний предмет регулювання, щоб бути реально застосованою в українсько-російському збройному конфлікті.

Україна визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності від початку агресії РФ. Притягнення до кримінальної відповідальності керівництва РФ та командування ЗС РФ на підставі статті 8.2.b.iv Римського статуту передбачає необхідність дотримання кумулятивного стандарту та доведення умислу щодо вчинення нападу, знання про те, що такий напад буде причиною значної екологічної шкоди, а також того, що шкода буде явно не співмірною з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою.

Зважаючи на те, що міжнародні трибунали неохоче визнають факт вчинення міжнародного злочину в екологічній сфері та визначають винних для притягнення до кримінальної відповідальності, деякі дослідники пропонують таку реальну модель, при якій міжнародні трибунали і суди виноситимуть вирок за злочин проти людяності чи певні воєнні злочини, а злочин проти довкілля буде визнаватися як допоміжний засіб, інструмент здійснення основного злочину⁴.

¹ Балюк, Г.І., Шомпол, О.А. Національні та міжнародно-правові проблеми регулювання охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів. <<http://aplaw.knu.ua/index.php/holovna/item/462-natsionalni-ta-mizhnarodno-pravovi-problemy-regulivannya-ohorony-dovkillya>>.

² Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми (2006). *Український часопис міжнародного права*, 2, 7-16.

³ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, II(2) *Yearbook of the International Law Commission* (2001), 31-143

⁴ Tara, W. (2005). Prosecuting attacks that destroy the environment: Environmental crimes or humanitarian atrocities? *Georgetown International Environmental Law Review*. <http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3970/is_200507/ai_n14684873/pg_4>.

Україна може скористатись і таким варіантом у доведенні вини РФ в потенційному провадженні у Міжнародному кримінальному суді.

З аналізу застосування норм МГП та міжнародного кримінального права випливає, що Україні доволі складно буде притягнути до відповідальності РФ та її посадовців за екологічну шкоду, завдану довкіллю України з моменту здійснення агресії проти нашої держави у міжнародному судовому органі, однак це не означає, що подібних спроб не потрібно робити. Можливі варіанти притягнення до відповідальності за шкоду довкіллю у формі відповідальності за шкоду цивільному населенню та цивільним об'єктам, у тому числі, за побічну шкоду, а також у формі відповідальності за злочини проти людяності та воєнні злочини. Тим більше, що сучасне міжнародне право все більшою мірою екологізується, рішення міжнародних судів відносно екологічної шкоди свідчать про врахування потреб охорони довкілля під час будь-якої діяльності, в тому числі військової.

Одним з варіантів реалізації відповідальності РФ та отримання від неї компенсації за екологічну шкоду може бути заснування спеціального квазісудового органу в рамках ООН на зразок Комісії ООН з компенсацій, створеної згідно з Резолюцією РБ ООН № 687 від 1991 р. щодо відповідальності Іраку за вторгнення в Кувейт. У будь-якому разі за умов невдачі притягнення РФ до відповідальності за спричинену екологічну шкоду на Донбасі та шкоду в Криму в рамках міжнародних кримінальних судів на основі норм міжнародного гуманітарного та кримінального права, вона буде відповідати згідно зі звичаєвими нормами права міжнародної відповідальності, кодифікованими у Статях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Ще одним варіантом констатації вини РФ за екологічну шкоду залишається можливість винесення МС ООН відповідного консультативного висновку. Крім того, в рамках Європейського суду з прав людини можливо довести порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. внаслідок заподіяння екологічної шкоди окремим фізичним особам.

Росія як держава відповідальна за будь-яку шкоду Україні та громадянам України, яка безпосередньо спричинена органами влади, збройними силами, спецслужбами РФ у Криму, Донецькій та Луганській областях, а також за всі протиправні дії, вчинені антиурядовими озброєними угрупованнями, які знаходяться під загальним контролем РФ, згідно з нормами міжнародного права про міжнародно-правову відповідальність держав. Проте це не виключає необхідності притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які входять до складу зазначених структур та угруповань на підставі норм українського кримінального законодавства, яке містить положення про кримінальне покарання за злочини проти довкілля (Розділ VIII) та ст. 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни). Окрім того, якщо екологічна шкода була викликана терористичним актом, то такі дії необхідно кваліфікувати за ст. 258 КК України.

Якщо ж буде встановлено, що шкода довкіллю була спричинена діяннями української сторони конфлікту або цивільних осіб в результаті протиправних дій, то, залежно від обставин справи, до них можуть бути застосовані норми вітчизняного цивільного (ст.ст. 319, 394, 1187, 1188, 1189 ЦК; ст.ст. 68, 69 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»), дисциплінарного (ст. 142, 147 КЗпП; ст. 68 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»), адміністративного (глава 7 та ст.ст. 46-1, 53-4, 95, 24, 25 КпАП) чи кримінального законодавства (розділ VIII та ст.ст. 113, 197-1, 258, 261, 292, 299, 438, 441 КК).

Як відомо, Україна ініціювала арбітражне провадження проти Російської Федерації відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року з метою захисту своїх прав як прибережної держави в прилеглих до Криму морських зонах в Чорному морі, Азовському морі та Керченській протоці: Україна просить арбітражний трибунал підтвердити її права як прибережної держави та зобов'язати Російську Федерацію припинити міжнародно-протиправні діяння у відповідних морських акваторіях, надати Україні відповідні запевнення і гарантії їх неповторення та відшкодувати Україні всі завдані Російською Федерацією збитки¹. 14 вересня 2016 року Міністерство закордонних справ України офіційно надіслало Міністерству закордонних справ Російської Федерації повідомлення про арбітраж і позовну заяву про ініціювання арбітражного розгляду відповідно до Додатку VII до Конвенції. Заступник міністра закордонних справ України

¹ Заява МЗС України щодо порушення арбітражного провадження проти Російської Федерації відповідно до Конвенції ООН з морського права. <<http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/50813-zajava-mzs-ukrajini-shhodoporushennya-arbitrazhnogo-provadžhennya-proti-rosijsykoji-federaciji-vidpovidno-do-konvenciji-oon-z-morsykykogoprava>>.

з питань європейської інтеграції окреслила основні претензії до РФ у зв'язку з цим позовом: захоплення родовищ мінеральних ресурсів та незаконне видобування нафти й газу на континентальному шельфі України в Чорному морі; узурпування права на регулювання рибальства, незаконний вилов рибних ресурсів та недопущення українських риболовних компаній до вилову риби в морських акваторіях, прилеглих до Кримського півострову; будівництво газопроводу, ліній електропередач та мосту через Керченську протоку без згоди України, незаконне блокування транзиту українських суден через Керченську протоку, узурпування навігаційних прав; проведення досліджень археологічних та історичних об'єктів на дні Чорного моря без згоди України¹.

Цей крок є прикладом реального застосування міжнародно-правових механізмів та свідченням необхідності проведення системної роботи в напрямку фіксування заподіяної шкоди навколишньому середовищу України внаслідок агресії РФ з метою розробки усіх можливих механізмів притягнення РФ та осіб, винних у порушенні міжнародного права та внутрішньодержавного законодавства України, до відповідальності за шкоду навколишньому середовищу.

Висновки та рекомендації.

1. РФ як держава-агресор несе відповідальність за всю шкоду, завдану в результаті агресії РФ проти України, у тому числі навколишньому середовищу України, зокрема навколишньому середовищу Криму і Донецької та Луганської областей, згідно зі звичаєвими нормами права міжнародної відповідальності, кодифікованими у Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння.

2. РФ може бути притягнена до відповідальності за шкоду навколишньому середовищу України в рамках відповідальності за іншу шкоду, завдану в результаті агресії РФ проти України, шляхом застосування як засобів міжнародного правосуддя, так і квазісудових органів. Окремим механізмом стягнення з РФ компенсації за шкоду навколишньому середовищу та іншу шкоду, завдану внаслідок агресії РФ проти України та окупації Криму, могло би бути заснування спеціальної комісії в рамках ООН на зразок Комісії ООН з компенсацій. Діяльність такої Комісії у поєднанні з персональними та іншими санкціями проти РФ може виявитися ефективним механізмом в умовах складності притягнути РФ до відповідальності в рамках міжнародних судів.

3. РФ як сторона міжнародного збройного конфлікту має відшкодувати шкоду, яка виникла в результаті порушень положень Женевських конвенцій чи ДП I (ст. 91 ДП I). Ці порушення мають бути пов'язані як з порушенням зобов'язань згідно зі п. 3 ст. 35, ст. 55 ДП I щодо заборони спричинення серйозної, широкої, довгострокової шкоди навколишньому середовищу, так і з порушенням інших положень Женевських конвенцій чи ДП I, щодо невибіркових нападів (ст.ст. 48, 52 ДП I), нападів на установи та споруди, які містять небезпечні сили (ст. 56 ДП I), та іншими порушеннями МГП, в результаті яких виникає додаткова (побічна) шкода навколишньому середовищу.

4. Питання кваліфікації збройного конфлікту мають велике значення для притягнення РФ до відповідальності за шкоду навколишньому середовищу України, яка виникла в результаті агресії проти України та окупації Криму, порушення у результаті конфлікту МГП, притягнення осіб, винних в здійсненні воєнних злочинів в цілях визначення застосовних норм МГП.

5. Умовою міжнародної кримінальної відповідальності керівництва РФ та командного складу ЗС РФ за шкоду, спричинену навколишньому середовищу під час агресії РФ проти України, є наявність доказів серйозного, широкого, довгострокового характеру шкоди відповідно ст. 35, 55 ДП I та ст. 8.2.b.iv Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Притягнення до кримінальної відповідальності керівництва РФ та командування ЗС РФ на підставі статті 8.2.b.iv Римського статуту Міжнародного кримінального суду передбачає необхідність дотримання кумулятивного стандарту та доведення умислу щодо вчинення нападу, знання про те, що такий напад буде причиною значної екологічної шкоди, а також того, що шкода буде явно не співмірною з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою.

¹ Какие иски против России подаст Украина? *Зеркало недели*. 27 января 2016 г. <http://zn.ua/columnists/kakie-iski-protiv-rossii-podast-ukraina-202564_.html>.

6. За умови визнання наявності контролю РФ за діями антиурядових озброєних формувань, та кваліфікації конфлікту на Сході України в цій частині як міжнародного збройного конфлікту, із застосуванням відповідних положень МГП, до дій антиурядових збройних формувань, у випадку порушення положень МГП щодо захисту навколишнього середовища, застосовуються відповідні положення ДП I. Також, у цьому разі РФ несе відповідальність за шкоду, яка причинена навколишньому середовищу у результаті дій антиурядових озброєних формувань згідно ст. 8 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння.

7. РФ відповідальна за порушення вимог двосторонніх угод з Україною у сфері охорони довкілля, внаслідок чого Україні спричинено значну шкоду, яку РФ зобов'язана їй відшкодувати згідно з нормами міжнародного права. РФ також відповідальна за шкоду, завдану Україні внаслідок позбавлення її права доступу до природних ресурсів, розташованих на окупованих територіях, зокрема об'єктів природно-заповідного фонду.

8. Ватажки так званих «ДНР» і «ЛНР» та командири антиурядовим збройних підрозділів відповідатимуть за дії, що призвели до шкоди навколишньому середовищу згідно з нормами звичаєвого МГП (Норми 43, 44, 45), а також на підставі національного кримінального права України. При кваліфікації дій вказаних осіб в рамках міжнародного збройного конфлікту, та застосування відповідних норм МГП, вони можуть нести відповідальність також відповідно ст. 35, 55 ДП I та ст. 8.2.b.iv Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

9. Україні потрібно ухвалити закони «Про відшкодування шкоди, заподіяної Україні агресією Російської Федерації» та «Про кримінальне покарання фізичних осіб за злочин агресії, злочини проти людяності та воєнні злочини, скоєні під час агресії РФ проти України». До законів необхідно включити в поняття шкоди також екологічну складову як то: «Екологічна шкода означає: (1) смерть та погіршення стану здоров'я населення, пов'язані із забрудненням довкілля; (2) знищення, виснаження, трансформація, пошкодження, забруднення, несанкціоноване використання компонентів довкілля, а також позбавлення доступу до них; (3) втрати та шкода власності, що були спричинені забрудненням довкілля; (4) витрати на превентивні заходи для попередження або зведення до мінімуму негативних наслідків для довкілля, а також витрати на будь-які інші превентивні заходи, що стануть необхідними в майбутньому; (5) витрати на заходи з відновлення чи очищення довкілля, стан якого погіршився, в тому числі витрати на транспортування та утилізацію відходів, а також витрати на будь-які інші заходи з відновлення, що стануть необхідними в майбутньому; (6) витрати, пов'язані з моніторингом та оцінкою екологічної шкоди; (7) витрати, пов'язані з моніторингом здоров'я населення та наданням необхідної медичної допомоги особам, що постраждали внаслідок забруднення довкілля; (8) втрату доходу, що безпосередньо впливає з економічних інтересів, пов'язаних з будь-яким використанням довкілля; (9) втрати внаслідок зменшення чи позбавлення естетичного, виховного, наукового, культурного, соціального, рекреаційного значення компонентів довкілля; (10) будь-яку шкоду довкіллю чи здоров'ю населення, яка настане через певний проміжок часу, за умови доведення причинно-наслідкового зв'язку між нею та бойовими діями.

10. Необхідно здійснювати фаховий супровід арбітражного провадження проти РФ відповідно до Конвенції ООН з морського права, особливо в частині визнання відповідальності держави-агресора за шкоду, спричинену Україні, внаслідок неправомірного використання природних ресурсів континентального шельфу України та забруднення морського середовища неправомірною діяльністю.

References:

1. Andrusevych, N., Andrusevych, A. (2014). Okupacija Krymu: ekologhichni zaghrozy [Crimean occupation: environmental threats]. *Suspiljstvo i dovkillja: analitychnyj oghljad* [Society and Environment: An Analytical Review]. <www.rac.org.ua/fileadmin/user_upload/documents/policy_reviews/2014/2014_Mar_M.pdf>. [in Ukrainian].
2. Baljuk, Gh.I., Shompol, O.A. (2015). Nacionaljni ta mizhnarodno-pravovi problemy rehuljuvannja okhorony dovkillja i zabezpechennja ekologhichnoji bezpeky pid chas zbrojnykh konfliktiv [National and international legal problems of regulation of environmental protection and provision of environmental safety during armed conflicts]. *Administratyvne pravo i proces* [Administrative Law and Process], no. 2 (12), 142-158. <<http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/462-natsionalni-ta-mizhnarodno-pravovi-problemy-regulivannya-okhorony-dovkillja>>. [in Ukrainian].

3. Baljuk, Gh.I., Shompol, O.A. Nacionaljni ta mizhnarodno-pravovi problemy reghuljuvannja okhorony dovkillja i zabezpechennja ekologhichnoji bezpeky pid chas zbrojnykh konfliktiv [National and international legal problems of regulation of environmental protection and provision of environmental safety during armed conflicts]. <<http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/462-natsionalni-ta-mizhnarodno-pravovi-problemy-reguliuwannja-okhorony-dovkillja>>. [in Ukrainian].
4. Bojovyky zavdaly nepopravnoi shkody dovkillju, – Semerak [The militants have caused irreparable harm to the environment, – Semerak]. <http://zik.ua/news/2016/09/29/bojovyky_zavdaly_nepopravnoi_shkody_dovkillju__semerak_908692>. [in Ukrainian].
5. Vojenni diji na skhodi Ukrajiny – cyvilizacijni vyklyky ljudstvu [Military actions in the East of Ukraine – civilization challenges humanity] (2015). Lviv: EPL, 7. [in Ukrainian].
6. Zajava MZS Ukrajiny shhodo porushennja arbitrazhnogho provadzhenja proty Rosijskoho Federaciji vidpovidno do Konvenciji OON z morsjokogho prava [Statement by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine concerning the arbitration proceedings against the Russian Federation in accordance with the United Nations Convention on the Law of the Sea]. <<http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/50813-zajava-mzs-ukrajini-shhodo-porushennja-arbitrazhnogo-provadzhennja-proti-rosijskoho-federaciji-vidpovidno-do-konvenciji-oon-z-morsjokogo-prava>>. [in Ukrainian].
7. Zvyhajevje mizhnarodne ghumanitarne pravo. Normy [The customary international humanitarian law. Norms] (2006). *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], no. 2, 7-16. [in Ukrainian].
8. Kakie iski protiv Rossii podast Ukrajna? [What lawsuits will Ukraine submit against Russia?] *Zerkalo nedeli. 27 janvarja 2016* [Mirror of the week. January 27, 2016]. <http://zn.ua/columnists/kakie-iski-protiv-rossii-podast-ukraina-202564_.html>. [in Russian].
9. Neleghalni karjery ta zabrudneni vody: okupanty nanesly ekologhiji Krymu ta Donbasu nepopravnu shkodu – Semerak [Illegal quarries and polluted waters: the occupants inflict irreparable harm to the ecology of Crimea and Donbass – Semerak]. <<http://ecology.unian.ua/1547172-nelegalni-kareri-ta-zabrudneni-vodi-okupanti-nanesli-ekologiji-krymu-ta-donbasu-nepopravnu-shkodu-semerak.html>>. [in Ukrainian].
10. Otchet o dejstviah po predvaritel'nomu rassledovaniju [Report on actions of preliminary investigation] (2016). <<https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE-Ukraine.pdf>>. [in Russian].
11. Rezolucija Assamblei Organizacii Obedinennyh Nacij po okruzhajushhej srede Programmy Organizacii Obedinennyh Nacij po okruzhajushhej srede UNEP/EA.2/Res.15 «Ohrana okruzhajushhej srody v rajonah, zatrunutyh vooruzhennymi konfliktami», Najrobi, 23-27 maja 2016 goda [The Resolution of the United Nations Environment Assembly on the United Nations Environment Program UNEP/EA.2/Res.15 "Protection of the environment in areas affected by armed conflict", Nairobi, 23-27 May 2016] [in Russian].
12. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, II(2) *Yearbook of the International Law Commission* (2001), 31-143.
13. *Preliminary report on the protection of the environment in relation to armed conflicts*, Submitted by Marie G. Jacobsson, Special Rapporteur / International Law Commission, Sixty-sixth session, Geneva, 5 May-6 June and 7 July-8 August 2014, A/CN.4/674, 5, 32. [in English].
14. *Second report on the protection of the environment in relation to armed conflicts*. <http://legal.un.org/ilc/guide/8_7.shtml>. [in English].
15. Tara, W. (2005). Prosecuting attacks that destroy the environment: Environmental crimes or humanitarian atrocities? *Georgetown International Environmental Law Review*. <http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3970/is_200507/ai_n14684873/pg_4>. [in English].